

עם פרוץ הפולמוס סביב דרישתם של בני משפחת אייכמן לקבל את כתב היד של הזיכרונות שכתב אביהם בעת ישיבתו בכלא הישראלי לפני הוצאתו להורג ב-1962, חוזרת ועולה חידת האיש שהיה אדולף אייכמן. כאז כן היום, קשה לתפוס את הפער בין גודל הזוועה שהיה אחראי לה, לבין האדם האפרורי שהיה, וספק רב אם פירסום זיכרונותיו שנכתבו בכלאו יביא להבהרת התעלומה; והרי ספר בחתימתו של אייכמן ושמו "זיכרונותי" כבר יצא לאור סמוך לאחר תלייתו, והוא מבוסס על דברים שאמר אייכמן בראיון ארוך לעיתונאי הנאצי ההולנדי וילהלם סאסן שלוש שנים לפני שנתפס על ידי "המוסד".

מעולם לא הוטל ספק באשמתו של אייכמן, אך פושע אינו נשפט רק על מעשיו אלא גם על כוונותיו. על נקודה זו נמשך הפולמוס. הרבה שנים תואר אייכמן כמפלצת אנטישמית. בא סראם של אייל סיון ורוני בראומן, "הספציאליסט", שהוצג בשנה האחרונה באירופה ובארץ, וספרם המפרש אותו, "בשבח אי הציות", ויוצא נגד התפישה הזאת ומעמיד במרכז את הציות.

"הספציאליסט" עשוי כולו קטעים של תצלומי משפט אייכמן ללא שום פרשנות, ונחתם בנאום ההגנה של אייכמן בעת החקירה הנגדית. בנאום מודה אייכמן כי השמדת היהודים היתה מעשה נורא, מפלצתי. אבל "לצערי הרב, הייתי מחויב לבצע את הטרנספורטים בשל השבועה שלי. אף אחד לא שיחרר אותי מהשבועה הזאת... הסתגלתי לתפקיד במשרד. מלאתי את חובתי ואף אחד לא בא אלי בטענות שלא עשיתי את חובתי".

אייכמן טען בעקביות כי הוא אשם אך ורק בציות להוראות. בית המשפט הישראלי שדן אותו למוות דחה את הטענה מכל וכל. בעקבות טענותיו כתבה הפילוסופית חנה ארנדט, שסיקרה את המשפט, את ספרה "אייכמן בירושלים, דיווח על הבנאליות של הרשע", שלמרבה הצער עוד לא תורגם לעברית, המתאר את אייכמן כפקיד אפור, שהמניע העיקרי שלו היה הרצון לשאת חן בעיני הממונים עליו. בספרם של סיון ובראומן מוצג אייכמן כפקיד למופת, "פקיד שכל שלטון חולם עליו". הם מציינים את העודה הטריוויאלית ש"אייכמן רחוק מאוד מהדמות המיתולוגית של האס אס, נציג הגזע העליון, כפי שהוצגה בעשרות סרטים" ומציינים את "הנורמליות" שלו, כאילו אנשים אחרים בהנהגה הנאצית, הימלר למשל, נראו אחרת. ספרה של ארנדט מורכב הרבה יותר. בהערותיה למהדורות מאוחרות, כאשר היא מתמודדת עם גל הביקורת שעורר ספרה, היא מביעה צער על אי הבנות מסוימות שהיו בקבלת הספר, מדגישה שלא הקלה בשום אופן באשמתו של אייכמן וקוראת לפתיחת מחודש ומעמיק יותר של כלל המעשים שהוצגו במשפט. בכל זאת חוזרת ארנדט על הטענה ש"לאייכמן לא היתה שום

מוטיווציה חוץ מקרייריזם, שהוא לא פשע. במלים פשוטות: הוא לא הבין מה שעשה". ועוד: "אייכמן בהחלט לא היה טיפש. היה זה חוסר מחשבה - עניין שונה לגמרי - שהפך אותו לאחד הפושעים הגדולים של תקופתנו".

יש אמת רבה בגישתה של חנה ארנדט, הראשונה שדחתה את הדרך הפשטנים שבה צייר התובע במשפט, עו"ד גדעון האוזנר, את דמותו של אייכמן כמפלצת הפועלת יותר מכל מתוך שנאה עיוורת ליהודים. מעבר למקרה אייכמן יש בגישה של ארנדט ציווי מוסרי שאינו מאבד מחשיבותו ומחריפותו גם היום. ארנדט מזהירה נגד כל "פשע ציות" בכל מקום ובכל זמן.

אבל אייכמן אינו רק סמל. הוא ניהל את רצח העם היהודי בעירופה במסירות ובהצלחה גדולה. לפעמים נדמה שזה כמעט נשכח. אייכמן עצמו רצה שזה יישח. כפי שכותבת היסטוריונית הצרפתייה אנט ויווירקה: "הוא היה פקיד, בהחלט, אך לא סתם פקיד שעשה קריירה תחת המשפט הנאצי. הוא היה חלק מן המנגנון הנאצי שהתקדמותו בתפקיד היתה קשורה באופן בלתי ניתן לניתוק במערכת הגירוש וההשמדה הנאצית". בכך נבדל אייכמן באופן מהותי מאחרים ששיתפו פעולה עם המשטר הנאצי מתוך מניעים אופורטוניסטיים, כמו למשל פקידים צרפתים בכירים של משטה וישי כדוגמת אנשי המשטרה בוסקה ופאפון.

כבר בזמן המשפט אפשר היה להבין שאייכמן לא היה סתם פקיד אפור, אך מאז נמצאו בארכיונים מסמכים חדשים המראים זאת ביתר בהירות. אייכמן היה בין המתגייסים הראשונים לתנועה הנאצית באוסטריה, שם גדל. עוד ב-1928, והוא בן 22, כשעבד כפקיד זוטרי בחברת נפט, השתייך לקבוצת נוער של איגוד לוחמי מלחמת העולם הראשונה, ארגון אוסטרי-גרמני, צבאי למחצה, אנטי-רפובליקאי ואנטי-סוציאליסטי קיצוני. היה זה ארגון מורכיסטי שהושפע עם הזמן יותר חותר מהעמדות הנאציות. היה זה אך טבעי שאייכמן הצטרף כחבר למפלגה הנאצית בשנת 1932.

"נמשכתי לדרך הלאומית (הנציונל-סוציאליסטית). הובילה אותי לכך הקריאה היומיומית של עיתון המפלגה וכן נפגעי והושפלי מחוזה ורסאי והתרגשתי מסיפורים על קרבות רחוב בין אנשי 'החולצות החומות' לבין אויבי הנאצים", סיפר אייכמן לחוקריו במשטרת ישראל. הוא אמנם לא קרא את ספרו של היאלר, "מיין קמפף", במלואו, אבל, לדבריו, הכיר היטב את תוכנית המפלגה ו"התלהב מתפיסת השלטון של הנאצים ב-30 בינואר 1933".

בחקירתו ובמשפטו טען אייכמן בעקביות כי לאנטישמיות לא היה חלק בהתגייסותו לתנועה הנאצית. "הבעיה היהודית" השאלה לא הטרידה אותי כלל", אמר. בעצם, בבית הספר היה לו חבר יהודי, ובן דוד של אמו החורגת גם הוא היה יהודי. מדהים כמה נאצים אחרים גילו אחרי מעצרים שהיו להם חברים יהודים בילדותם. למשל, פרנץ שטנגל, שוטר אוסטרי מאזור לינץ שפיקד על מחנה ההמדה טרבלינקה ועשה את

תקופת ההכנה שלו לתפקיד זה בתוכנית חיסול חולי נפש בגרמניה. גם מפקד אושוויץ רודולף הס, טען לפני תלייתו שאישית לא היה לו שום דבר נגד מאות אלפי היהודים ועשרות אלפי הצוענים שהושמדו בפקודתו. מעניין מה היה קורה לו היה להם "משהו" נגדם? ייתכן שאייכמן, וגם אחרים, שיקרו בשאלת המניע שלהם. ייתכן אף שאייכמן מעולם לא חשב על עצמו כשונא יהודים. ייתכן שרק מתוך מניעים אחרים, כמו האבטלה או השפלת גרמניה בחוזה ורסאי, בחר להצטרף למחנה היטלר שש שנים לפני ה"אנשלוס". אך אלה היו מניעיהם של נאצים רבים שראו בשלטון יחיד את הדרך לגאולה, לשיקום הכבוד הלאומי וליציאה מהמשבר הכלכלי.

חשוב לציין, כי אייכמן לא היה רק חבר המפלגה הנאצית. הוא התגייס מייד לאס אס, כוח העילית, ואחרי שעזב את אוסטריה ב-1933 התקבל בגרמניה לאס דה, שירות הביטחון של המפלגה שבשורותיו נמנו באותה תקופה לא יותר משלוש מאות אנשים בכל הרייך. בתיק האישי של אייכמן נאמר שיש לו "נאמנות בלתי מסוית לתפישת העולם של הנציזם סוציאליזם". הוא היה מועסק במחלקה לרישום ומעקב אחרי "הבונים החופשיים", ואחר כך הועבר למחלקה היהודית. הוא קרא בעניין את "מדינת היהודים" של הרצל, ניסה ללמוד קצת יידיש ועברית ונהפך ל"מומחה" בציונות. "הוא היה מאוד מנומס: איפשר לי לשבת וקרא לי אדון", העיד במשפט הציוני הגרמני פרנץ מאייר.

אבל לא צריך להניח לנימוס להטעותנו. מאחורי הקלעים גברה השפעת האס דה במערכה האנטישמית. הרבה לפני שתפס את השלטון, טען היטלר שיש להרחיק את היהודים. עך קיץ 41, שבו החלה המתקפה על ברית המועצות, היתה המטרה העיקרית גירוש היהודים ולא השמדתם. לכן, בשנות השלושים, התייחס האס דה בחיוב מה לתנועה הציונית וקיבל את פלשתינה כיעד הולם מעשי להגירת היהודים, בתנאי שלא תוקם בה מדינה יהודית עצמאית.

תפקידי האס דה היו הרבה מעבר לאיסוף מודיעיני. עוד בשנות השלושים פיתח האס דה רעיונות משלו לפתרון, עדיין לא סופי, של "השאלה היהודית". למשל הרעיון לשלוח את היהודים לחבלי ארץ עניים ולא מפותחים כמו מדגסקר או אקוודור.

"האס דה", מציין ההיסטוריון הגרמני בן זמננו מיכאל וילט (בספרו, "המדיניות היהודית של האס-דה, 1935-1938"), "ראה עצמו כאליטה המגבשת את הרעיונות הפוליטיים בד בבד עם היותו הגוף להגשמתם המעשית". בעיניו של וילט, "סוכני האס דה לא היו רק גלגל במכונת ההשמדה, אלא בנו, פשוטו כמשמעו, את המכונה שאמורה היתה לחסל מיליוני בני אנוש".

המסמכים שמצא וילט בעשור האחרון בארכיונים ברוסיה מאשרים זאת אף הם. במסווה של שפה אובייקטיבית חושפים המסמכים את האנטישמיות הבוטה של אנשי המחלקה היהודית באס דה. אין פלא שכעבור שנים ספורות היו אותם "פקידים" אחראים לביצוע גירושם המוני של יהודים לגטאות ולמחנות ההשמדה: דיטר ויסלסני, יועץ

לענייני יהודים לממשלת משתפי הפעולה הסלובקים; תיאודור דנקר, איש אכזרי באופן מיוחד, היה האחראי לגירושים בצרפת, בולגריה, יוון והונגריה; האגן, שהיה מפקדו של אייכמן בראשית דרכו ושותפו לנסיעה הכושלת לפלשתינה ב-1937; וכמובן, אייכמן עצמו.

ראיימתם את היהודים היתה כה פרנואידיה, הם היו כל כך מסונוורים ממיתוס הכוח היהודי הבינלאומי, שהניתוח שלהם את "האויב היהודי" לוקה פעמים רבות בבורות מגוחכת. לדוגמה, מסמך מינואר 1937, שאינו חתום אך מיוחס לאייכמן, מסביר בהקדמה כי "היהודים בכל העולם קשורים רק ע"י הכסף". כדי לטהר את גרמניה מיהודים מציע המסמך "לקחת מהיהודים את הבסיס החיוני לקיומם, פעילותם הכלכלית". המחבר מסתייג מהתעמולה ה"גסה והפשטנית" של העיתון "שטירמר", חוד החנית של התעמולה הנאצית להמונים, וממליץ על "תעמולה שמבוססת על תבונה ועל תיאורים אובייקטיביים". לדעתו, תעמולה כזאת תשכנע טוב יותר את הגרמנים בגודל הסכנה היהודית. הוא בז לאספסוף שפורע ביהודים ומסתייג מהפגיעה ברכוש של יהודים אך מסכים עך זאת ש"זעם העם הוא האמצעי הטוב ביותר לקחת מהיהודי את תחושת הביטחון שלו".

דוגמה אחרת: בהרצאה סודית לפני אחראי האס דה בברלין בנובמבר 1937 טען אייכמן, בלי שום בסיס עובדתי, כי הארגון "כל ישראל חברים" במרכזו בפאריס משמש מסווה לתכנון פעולות חבלה נגד מנהיג נאצי בצ'כוסלובקיה. יחסו של אייכמן לארגון "ההגנה" הרחיק מן המציאות לא פחות. הוא מציג את "ההגנה" כארגון רב זרועות ש"עיסוקיו מגיעים לכל קצוות תבל" ושסוכנים שלו שתולים בכל שירותי הביטחון הבריטים והצרפתים. "ההגנה", הוא מוסיף, "העבירה את כובד פעולותיה לאריס בעברות עלייתו לשלטון של ראש ממשלה יהודי, ליאון בלום".

תפישה דמיונית זו, מעורבת בידע כללי מאוד על היהדות והציונות, אין משמעה שאייכמן לא היה יעיל בתפקידו. בניגוד להוגי דעות נאצים הוא הבין מוקדם מאוד כי היהודים מפולגים ביניהם ואפשר "להפעיל קבוצה פוליטית אחת נגד השנייה". עד סוף חייו התגאה בהבנה זו. המפנה בקריירה של אייכמן התרחש עם פלישת גרמניה לאוסטריה (האנשלוס) במארס 1938. מיד בעקבות הפלישה הקים את "הסוכנות המרכזית להגירת יהודים" באוסטריה, סוכנות המקשרת בין זרועות שונות של השלטון הנאצי ומזרזת מאוד את התהליכים המנהליים הקשורים להוצאת היהודים מהמדינה ולגזילת רכושם. המודל שהקים אייכמן בווינה שימש מאוחר יותר גם בפראג ובברלין.

ההמשך ידוע. עם תחילת המתפקה על ברית המועצות, כאשר מדיניות ההגירה בכוח נהפכה למדיניות של רצח המוני, אייכמן קיבל עליו את תפקיד הארגון של שליחת היהודים לגטאות ולמחנות המוות במזרח. להשמדה עצמה היה אחראי ענף אחר של האס אס. ככל שהשלטון החריף והקצין את צעדיו נגד היהודים, חשיבותם ומרכזיותם

של אייכמן ואנשיו במנגנון הנאצי התגברו. מעיר על כך ההיסטוריון יעקב לזוביק, ראש הארכיון ב"יד ושם":

"השינוי בעיסוקי מחלקה 4BIV (המחלקה האחראית לענייני יהודים בגסטפו) היה גם שינוי במעמד המחלקה. להבדיל מנושא מדגסקר, שם המחלקה היתה אחד מן הגורמים שבחשו בקלחת, או הגירושים בפולין, שם נקרא אייכמן לתאם לאחר שהתברר מה גודל אי-הסדר, הרי שכאן עמדו לראשונה הוא ואנשיו במרכז ההכנות למדיניות שטרם החלה. הדימוי שלאחר המלחמה כאילו אייכמן הפעיל את מדיניות הרצח מעולם לא היה נכון, אולם החל מקיץ 1941 נוצרו התנאים האמיתיים שנתנו יסוד למיתוס זה. משהוחלט לבדוק נושא של פתרון סופי, נבחר גם הגוף הבודק, שמטבע הדברים היה גם מעורב מאוד בכל תהליך הביצוע".

אייכמן לא המציא את הפתרון הסופי, אבל הוא מילא תפקיד מרכזי בביצועו וכן מילא תפקיד בגירוש ובהשמדה של הצוענים. אייכמן המשיך בתפקיד זה עד הרגע האחרון בהתמדה ובמסירות. יש אינסוף עדויות לעמדותיו הקיצוניות והלא-מתפשרות במשך כל זמן המלחמה. למשל, בספטמבר 1941 שואל אותו משרד החוץ הגרמני מה לעשות ב-8000 יהודים הכלואים על אי בדנובה. תשובתו של אייכמן היתה פשוטה: לירות בהם. ואכן תשובה זו הוצאה לפועל. אפילו כאשר הימלר עצמו, ראש האס אס, החל לפקפק ופיתח את האשליה שיוכל להשתמש ביהודים כקלף מיקוח אצל בעלות הברית, בהונגריה בקיץ 1944, אייכמן לא היה מוכן להתפשר. ארנדט מציינת: "אייכמן עשה תמיד ככל יכולתו כדי שהפתרון הסופי יהיה אכן מוחלט".

במשפטו בירושלים, שנים אחרי המלחמה, הכיר אייכמן כי "רצח היהודים היה אחד ממעשי הזוועה הנוראים ביותר בתולדות האנושות" וטען כי כבר בזמנו, בעת מילוי תפקידו, היתה לו הסתייגות מוסרית מפשע זה. אלא שלטענה זו של אייכמן אין למצוא כל עדות במסמכים מאותה תקופה. טענה זו עומדת גם בניגוד גמור לראיון שנתן אייכמן שלוש שנים לפני תפיסתו על ידי המוסד לעיתונאי הנאצי ההולנדי וילהלם סאסן, אף על פי שאייכמן הכחיש חלק מביטויי המצוטטים במאמר בטענה שהם הוצאו ממנו תחת השפעת אלכוהול.

הדימוי של פקיד קר אינו מתיישב עם הצהרותיו של אייכמן עצמו. אייכמן, שהגדיר עצמו כ"אידיאליסט", נאמן עד הסוף לרעיונותיו, עדיין התגאה בסוף המלחמה על כך שהביא לחיסול "חמישה מיליון מאויבי הרייך". הוא נטר עד סוף ימיו טינה עזה למתנגדיו של היטלר ולכל אל שניסו להימלט מהאונייה הנאצית הטובעת. "פקודה היא פקודה ובכל מקרה חייבים לבצע אותה. אם באותה תקופה הייתי מחבל בפקודות הייתי מנוול, אויב הדגל." משפט זה נאמר בחקירתו על ידי משטרת ישראל בשנת 1961. עד רגעיו האחרונים מדבר אייכמן בכבוד על היטלר, ובכתבים שהשאיר הוא תמיד מקפיד לציין את היטלר בכל תוארו: "פיהרר וקנצלר של הרייך השלישי". הוא מכבד אותו כמדינאי בשל כל "המעשים הטובים" שעשה בבנייה שלפני המלחמה.

באותן הערות שמצאתי בגנזך המדינה הוא גם מצטער על כך שהיה בובה וכלי משחק "של הכוחות האמיתיים שמשכו בחוטים וגרמו למלחמה".

"הכוחות האמיתיים", בעיני אייכמן הם "החוגים הפיננסים של העולם המערבי". בתקופת הנאצים זה היה השם שכינו בו את היהדות הבינלאומית.

אייכמן לא היה הוגה דעות, אך עד סוף ימיו הוא היה שבוי לחלוטין במערכת מחשבתית ואידיאולוגית נאצית, עד כדי כך שלא היה יכול להבחין כלל בינה לבין המציאות. אבל מדוע היה קשה לאחרים להבחין בכך, אפילו לבעלי הכוונות הטובות ביותר?

אחת התשובות לכך טמונה ברצון להמעיט בכוח המרכיב האידיאולוגי של הנאציזם ושל תופעות היסטוריות אחרות. באווירה הפוסט מודרניסטית השוררת היום, יש נטייה להתייחס להתפתחויות היסטוריות וחברתיות כאל תופעות סטיכיות, שבהן בסופו של דבר הרוצים והנרצחים הם שניהם קורבנות. ברוח התקופה, נטען בחיפזון שהאידיאולוגיות מתו.

בעניין אייכמן וזמנו בוודאי שזה לא היה נכון. בין הראיה של אייכמן כפקיד אפור וביצועיסט לבין תפיסתו כמפלצת אנטישמית אפשר בהחלט לתאר אותו כשות. לתפישת העולם הנאצית, שבה הציות העיוור ועקרון המנהיג הוא מרכיב מרכזי. אייכמן היה נאצי "נורמלי" לחלוטין.